

K NORMALIZACI

VOJENSKÉ TERMINOLOGIE

Při otázce „proč normalizovat vojenskou terminologii?“, myslím především na ty, kteří se zcela upřímně domnívají, že moderní armáda má mnohem důležitější starosti, než „hrát si se slovíčky“. Terminologii (názvosloví) skutečně tvoří slova; to nelze popřít. Chtěl bych však čtenáře přesvědčit, že to nejsou slova ledajaká a že normalizace není hra; naopak — že je záležitostí nikoli bezvýznamnou, ale v moderní armádě naléhavou.

Teorie informace, jejíž aktuálnost se odváží dnes sotvakdo popřít, dává dostatečné podklady k tvrzení, že existence všech společenských systémů v celé hierarchii jejich struktury — od jednotlivce, který je v ní systémem nejnižšího řádu, přes větší nebo menší kolektivy, zformované na nejrůznějších základech, až po národy, státy a koalice — je podmíněna informačním působením, výměnou zpráv. **Bez ní by nebyla možná ani organizace a řízení takového systému, jakým je armáda.**

Výměna informací se uskutečňuje dorozumíváním (komunikací). Je to proces, do něhož jsou zapojeny tři prvky: **zdroj informace** (vysílač), **příjemce informace** a **kód** (soustava znaků a pravidel jejich používání). Při komunikaci, v níž zdrojem i příjemcem jsou lidé (systém člověk — člověk), je kódem **přírozený jazyk**. Přírozený proto, že lidé se mohou dorozumívat i jazyky umělými, ať již sestavenými z umělých slovních znaků (např. esperanto), nebo ze znaků jiné fyzikální

povahy (Morseova abeceda, vlajkový kód apod.).

Poměr mezi přírozeným jazykem a umělými jazyky je takový, že „umělé jazyky jsou vždy budovány na podkladě jazyků přírodních a pouze na tomto podkladě jsou možné a srozumitelné“.¹⁾

Jedině v přírodním jazyce je člověk schopen myslet a protože dorozumívání je výměnou myšlenek, zůstává i při použití umělého jazyka v pozadí vždy jako nezbytný spoluúčastník jazyk přírodní. Nejenže se jím účastníci komunikace dohodli o významech a pravidlech umělého jazyka, ale zpětně musí znaky umělého jazyka do svého přírodního jazyka překládat.

Matematikové a jiní exaktní vědci sice poukazují na některé, pro ně nepříznivé rysy přírodního jazyka — především na složitost a nepřímoučarost mluvnické stavby a zejména na nevyhraněnost (vágnost) slovních významů, což do jisté míry skutečně může komplikovat poznávací proces i komunikaci z hlediska speciálních nároků. Proto dávají přednost umělým znakovým systémům (algebraické vzorce, číselnicové jazyky apod.). Avšak **neplodnou utopií jsou teorie, které by z komunikačního systému člověk — člověk chtěly vytlačit přírodní jazyk** jako nějaké překonané dědictví minulosti a nahradit jej nějakou znakovou konstrukcí. Kdo by si takto vykládal budoucnost vojenského ja-

¹⁾ A. Schaf, Úvod do sémantiky, Praha 1993, str. 89.

zyka a kdo by odtud vyvozoval neúžitečnost jakékoli péče o kulturu a třibení češtiny a slovenštiny v armádě, hluboce se mýlí.

Je-li komunikace pro funkci armády jako řízeného systému nezbytná, pak tato komunikace bude tím efektivnější, čím dokonalejší bude kód a čím lépe bude využíván — tj. čím rychleji a spolehlivěji se jeho prostřednictvím dopraví informace od zdroje k příjemci. Protože výchozím kódem pro vojenský komunikační systém (stejně jako pro každý jiný společenský systém), je přirozený jazyk, je nutné se zajímat o to, jak tento jazyk svou funkci kódu plní. V zájmu optimálního průběhu komunikace je třeba také využít všech

možností, které se tu nabízejí k tomu, aby mohl zmíněnou funkci plnit s nejlepším výsledkem.

Logicky z toho vysvítá, že **starost o slova přirozeného jazyka, z nichž je složena vojenská terminologie, souvisí s kvalitou řízení armády a není tedy nikterak nepodstatná.**

To jsem chtěl dokázat, dříve než se pokusím nějak přehledně a jednoduše vyložit

— co je termín a v čem je prospěšnost terminologie z hlediska komunikace,

— co znamená normalizace terminologie,

— proč je nezbytné normalizovat vojenskou terminologii.

Termíny lze jednoduše charakterizovat jako slovní znaky, jejichž význam je zvlášť vymezen podle poznávacích a dorozumivacích potřeb jistého okruhu odborníků. Podívejme se např. na výraz „redundance“. Pro lidi, kteří se nevěnují v kybernetice, je naprosto nesrozumitelný. Kdyby se jim dokonce řeklo, že znamená „nadbytečnost informace“, nebyli by patrně o mnoho moudřejší, protože k pochopení tohoto pojmu by museli znát celou řadu dalších pojmů, které s ním souvisejí. Termínem ovšem nemusí být jenom taková slova jako redundance, která normální lidé vůbec neznají, ale i docela obyčejná běžně používaná slova, jejichž význam si však odborníci zvláštním způsobem upraví. Každý, kdo ovládá český jazyk, zná např. slova letoun a letadlo. Rozumí jim bez jakýchkoli potíží a řekl by, že znamenají totéž. Jediný rozdíl mezi nimi by nanejvýš viděl v tom, že letadlo je častější. Obě slova jsou však zároveň pojata do odborného leteckého názvosloví a v něm jsou co do významu přesně rozlišena. Letci o létajících zařízeních vědí mnohem víc než normální lidé a potřebují především nějak odborně nazvat všechna zařízení, zkonstruovaná k létání. Uvnitř této třídy rozlišují létající zařízení lehčí než vzduch a ta zase podle toho, zda mají pevné nosné plochy nebo pohyblivé nosné plochy, u zařízení s pevnými nosnými plochami zjišťují dále rozdíly v pohonu atd. Každý druh je přesně určen a každé takové určení je vymezením (definicí) pojmu (tedy zobecněné představy o daném předmětu skutečnosti, zahrnující podstatné znaky charakteristické pro každý konkrétní případ jeho výskytu).

Z takto vymezených pojmů si obory budují své vědění. Definováním je záro-

veň každému pojmu vykázáno místo v řadě jiných pojmů, takže veškeré pojmy oboru se konec konců jeví jako systém, jehož vnitřní uspořádání (struktura) více nebo méně věrně (v závislosti na kvalitě poznání) odráží onu část objektivní reality, k níž je pozornost určitého okruhu odborníků orientována. (To neznamená, že by se určitého termínu, třeba i ve stejném významu, nemohlo používat v terminologii několika oborů. Mají-li v něčem shodný předmět zájmu, mohou dojít ke stejným pojmům a mohou pro ně užívat stejných označení.)

Pouze ten, kdo zvládne tento systém pojmů, je s to porozumět problematice oboru. Již sám proces definování pojmů je co do formy záležitostí slovní, protože jinak než ve slovech člověk myslit neumí. Závislost myšlení na slovech však není toho druhu, že by týž pojem nebylo možné stejně správně definovat několika různými způsoby. Pro myšlenkovou manipulaci s pojmy, hlavně pro jejich sdělování, by byly definice ve vši požadované preciznosti poněkud nepřehledné a těžkopádné. Myšlenkový i sdělovací proces se zekonomizuje tím, že se definovaný pojem pojmenuje, tzn. že se pro jeho definici pořídí jakási zkrácená slovní značka. A to je **termín**.

U leteckých pojmů, které jsem uvedl jako příklad, byl nejvšeobecnější pojem označen termínem „letadlo“, kdežto výrazem „letoun“ byl zafixován pojem: druh letadla, které je těžší než vzduch a má pevné nosné plochy. Klidně by tomu mohlo být i naopak, kdyby se o tom ovšem letci dohodli. Neboť k tomu, aby se pojmy daly komunikovat, je důležité kromě jejich vymezení a slovního označení zajistit, aby účastníci komunikace (ať již působí v úloze zdroje nebo při-

jemce informace) pod jedním znakem rozuměli totéž. Vydá-li nějaký odborník publikaci, v níž si zavede své vlastní termíny, musí nejprve v úvodu vyložit, co pod kterým z nich myslí — tedy sjednat dohodu mezi sebou a čtenáři o významu slovních znaků a vytvořit tak komunikační okruh, v němž on sám bude zdrojem informace a oní příjemcem. Jinak by byl přenos informací, které hodlá sdělit čtenářům, neuskutečnitelný.

V rámci takového oboru jako je vojensství, zejména sféra praktické činnosti armády, je nepředstavitelné, že by si každý vypracoval a prosazoval svůj terminologický systém. Tím se již dostávám k normalizaci.

V čem je tedy prospěšnost terminologie? V její účelnosti, v tom, že umožňuje odborníkům, aby si účelně registrovali a sdělovali své odborné pojmy, a to navíc způsobem, který lze uměle ovlivňovat.

Přirozený jazyk vznikl historickým vývojem a jeho příznačným rysem je neurčitost významů a jejich nestálost, proměnlivost. To však není důvod k jeho podceňování a znevažování. V tom totiž není jeho slabina, jeho nedokonalost, nýbrž naopak — projev jeho životnosti, jeho způsobilosti obrážet stále nové a pouč-

nější vidění světa. Je to živý pulsující organismus, který se vyvíjí podle svých vlastních zákonů a přece samovolně, nezávisle na lidech, kteří jím mluví. Nutí nás sice např. abychom o slunci říkali, že vychází, i když víme, že je to Země, která se pohybuje. Vzepře se každému z nás, kdo by si jednotlivě na svůj vrub hodlal usnadňovat skloňování, které mu svou nepravdivostí působí těžkosti. Přesto každý, kdo jím mluví nebo píše jako jeden z množství konkrétních uživatelů, mimoděk spoluvytváří jeho normu, která není ničím jiným než součtem zvyklostí každého individua používat těch či oněch slov jistým způsobem k vyjádření jistých myšlenek. A to vše se mění s lidmi, dobou, světem...

Je to jistě složitý vztah mezi skutečností, jejím myšlenkovým poznáním a jazykem. Proto již Leibnitz svého času tvrdil, že slova se vsouvají mezi ducha a pravdu o věcech a přirovnával je k mediu, které komolí paprsky přicházející k nám od předmětů a vytváří často mlhu před našimi očima.

Nicméně existuje způsob, jak lze přirozený jazyk racionalizovat, aby uspokojivě sloužil potřebám jak odborného myšlení, tak odborné komunikace. Je jím normalizace terminologie.²⁾

Smyslem **normalizace** jakékoli terminologie je záměrné přizpůsobit přirozený jazyk zvýšeným, či lépe řečeno, specializovaným nárokům na jeho sdělovací funkci. Odborníka nezajímá libozvučnost (ačkoli i ta má vliv na kvalitu komunikace), bohatost výrazových prostředků umožňující vyjadřování v nejrůznějších stylech a žánrech. Citové nebo estetické prvky, které jsou součástí významu některých slov, jsou pro odborníka neúčelné a tím i nežádoucí, protože odpoutávají pozornost od vlastní myšlenky. Odborník se nemůže sice od přirozeného jazyka odpoutat, ale může potlačit to, co mu na něm nevyhovuje. Proto si upřesňuje a vyjasňuje pojmy, proto se snaží každému z nich přiřadit pouze jeden slovní znak. Může k tomu z jazyka vybírat ty slovní formy, které mu vyhovují, může ale také tvořit i formy nové nebo hotové slovní znaky přebírat z cizích jazyků. Udělá dobře, když při tom využije jazykovědy, neboť nejde jen o to neporušit zákonitosti jazyka, zvláště při tvorbě nových slovních forem (což je při komunikaci rušivým momentem), ale i o to, vytvářet po jazykové stránce celý systém termínů tak,

aby co nejlépe zobrazoval příslušný systém pojmů.

Toho všeho lze dosáhnout zpracováním odborné terminologie. Avšak sebelépe zpracovaná terminologie by byla z hlediska komunikace bezcenná, kdyby se nestala **normou**.

Norma je svým způsobem vymoženost lidského rodu. V normách se kondenzují požadavky sociálních celků, jejich cíle, jejich prospěch, jejich další vývoj.

Tím, že se jejich příslušníkům určí způsob řešení jedné a téže životní situace, uspoří se energie, kterou by zbytečně každý vynakládal k jejímu opětovnému řešení a zavede se do chování jednotlivců řád. Normy jsou takto základní podmínkou sociologické organizace. To platí i o normách terminologických.

K tomu, aby se zpracovaná terminologická soustava stala normou jistého komunikačního okruhu, musí je účastníci komunikace **znát** a také **dodržovat**. To znamená, že musí být vhodným způsobem zveřejněna (kodifikována).

²⁾ Vhodnější by byl výraz „normování“, neboť slovo normalizace je zatíženo významem „vracet do normálních kolejí“.

Výsledným efektem solidně zpracované a v okruhu odborníků respektované terminologické normy je jednak uspořádanost poznatků oboru (což je nezbytnou podmínkou rozvoje oboru), jednak přesně a úsporně probíhající výměna informací. Obě složky výsledného efektu navzájem těsně souvisejí.

Vojenský obor patří bezesporu k těm, které jsou nuceny mimořádně dbát na dokonalou výměnu informací. Také zde platí, že základnou všech komunikačních systémů, které si obor vytváří, včetně systémů automatizovaných, je systém člověk — člověk, jehož kódem je přirozený jazyk. V naší armádě jde o služební jazyk český a slovenský. V zájmu kvality komunikace je nutné pečovat o kulturu těchto jazyků, která se kromě zřetel ke znalosti jejich mluvnických pravidel musí zaměřit na soustavné ustalování, systémové uspořádávání a dotváření vojenské odborné terminologie.

Tato péče, jejíž závažnost v minulém desetiletí nenacházela patřičné pochopení na rozhodujících místech, je dosud málo účinná, takže dnes armáda stojí nevyhnutelně před úkolem urychleně a přitom kvalifikovaně vyřešit svou terminologii.

V čem jsou hlavní nedostatky?

Hlavní je jeden nedostatek: terminologie není řádným způsobem normalizována. Z vlastní praxe každý z čtenářů ví, kolikrát zaváhal, který z používaných termínů je vlastně správný. Opravářský závod nebo opravárenský závod? Radiostanice nebo rádiová stanice? Palebný komplex nebo palebný komplet? Mazivo nebo mazadlo? Velkorážový kulomet nebo velkorážní kulomet? To jsou ovšem pouze příbuzné tvarové dublety. Závažnější je naprostá odlišnost termínů, používaných pro týž pojem, např.: osada — obydlí místo — sídliště — sídlo, směrník — regulačník — regulační orgán, jaderná nálož — jaderná náplň — jaderný náboj, terénní předmět — místní předmět, radiolokátor — radiolokační stanice, korba — valník, spojovací náčelník — náčelník spojení a četné další.

Čím složitější je řízený systém a čím nesnadnější je proces jeho řízení, tím náročnější požadavky je nutné klást na komunikaci v rámci systému a tím více vystupuje do popředí požadavek **normalizace terminologie**, zavádění jednotné terminologie, spolu s patřičným důrazem na její závazné používání.

Nejednotnost, kterou ilustruji, má své příčiny a souvislosti, pro jejichž analýzu tyto stránky nejsou nejvhodnějším místem.

Uvedl jsem, že vojenská terminologie není řádně normalizována; dodám také, v čem to tkví.

1. Terminologie se nebuduje soustavně jako systém. Nespecifikují a nevymezují se pojmy ve všech vzájemných vazbách — zkrátka nevypracovává se terminologická norma, o níž jsem hovořil. Terminologie se vytváří pouze jako „vedlejší produkt“ při koncipování a redigování řádů a předpisů, přičemž se navíc do její tvorby často z různých stran svévolně a bohužel nekvalifikovaně zasahuje. Jen tak může docházet k tomu že se stírají rozdíly mezi termíny „pochod-přesun-přepřevod-doprava“ nebo „výstroj-ústroj-strůj“ či „skryt-kryt-úkryt“, „osádka-posádka“ aj.

2. Příslušníci armády jakožto účastníci komunikace jak ve všeobecném celarmádním komunikačním okruhu, tak i v diferencovaných okruzích subsystémových odborností nemají přehled o tom, které termíny a v jakých významech jsou závazné. Armádě prostě chybí něco takového, jako jsou pravidelně vydávané publikace Čs. státních norem. Předpisy tuto úlohu splnit nemohou. Jen proto je možné, že dosud „obíhá“ termín náčelník stráže, starší náčelník nebo výchozí položení, ačkoli již dávno byly nahrazeny jinými termíny [velitel stráže, nadřízený, východiště].

Všechny tyto nedostatky má vyřešit projekt normalizace vojenské terminologie, k jehož uskutečnění ministerstvo národní obrany přistupuje. Bude k tomu zapotřebí velkého úsilí, ale také pochoopení. A proto jsem napsal tento článek.